

2. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ορισμός: Ως *ελληνιστικός* χαρακτηρίζεται ο πολιτισμός που προήλθε από τη σύνθεση ελληνικών και ανατολικών στοιχείων και διαμορφώθηκε κατά τους τρεις τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες.

Γενικά χαρακτηριστικά

- Ο ελληνιστικός πολιτισμός αποτελεί συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού της κλασικής εποχής, που με τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου μεταδόθηκε στην Ανατολή, όπου επηρέασε τον πολιτισμό των λαών της περιοχής, ενώ παράλληλα δέχτηκε επιδράσεις από αυτόν.
- Κύριο χαρακτηριστικό του ελληνιστικού πολιτισμού είναι η **οικουμενικότητα** του, η οποία:
 - > γίνεται φανερή σε όλες τις πολιτιστικές εκφράσεις της καθημερινής ζωής (γλώσσα, θρησκεία, επιστήμες, γράμματα, τέχνες).
 - > **Λόγοι:**
 - α) η συνεχής μετακίνηση ανθρώπων, αγαθών και ιδεών στα όρια εξάπλωσης του ελληνισμού και
 - β) η ίδρυση πόλεων οι οποίες εξελίχθηκαν σε σημαντικά πολιτιστικά κέντρα (Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Πέργαμος).

2.1. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Στην Ανατολή ιδρύθηκαν από τον Μ. Αλέξανδρο και τους διαδόχους του αρκετές πόλεις κάποιες από τις οποίες:

- > εξελίχθηκαν σε μεγάλα οικονομικά και πολιτιστικά κέντρα.
- > ιδρύθηκαν με οργανωμένο πολεοδομικό σύστημα.
- > διέθεταν οχυρώσεις, ανάκτορα, αγορές, γυμνάσια, παλαίστρες, στάδια, θέατρα, Βιβλιοθήκες και ιερούς χώρους εξωραϊσμένους με ναούς, στοές, βωμούς κ.ά.

Τα σημαντικότερα πνευματικά και πολιτιστικά κέντρα του ελληνιστικού κόσμου ήταν η Αλεξάνδρεια, η Αντιόχεια και η Πέργαμος.

α) Η Αλεξάνδρεια

Ίδρυση - Πληθυσμός: Η πόλη ιδρύθηκε από τον Μ. Αλέξανδρο το 331 π.Χ. στην περιοχή του Δέλτα του Νείλου και κατοικήθηκε από Έλληνες, Αιγυπτίους και Εβραίους.

Ανάπτυξη: Η ανάπτυξη της Αλεξάνδρειας οφειλόταν κυρίως στο μεγάλο λιμάνι που διέθετε:

- **Σημαντικά οικοδομήματα:** Τα κυριότερα οικοδομήματα της Αλεξάνδρειας ήταν:
 - ο **Φάρος**, ένας πύργος που είχε κατασκευαστεί στο ομώνυμο νησάκι το οποίο βρισκόταν στην είσοδο του λιμανιού και που είχε έναν φανό στην κορυφή του για να διευκολύνεται η είσοδος των πλοίων στο λιμάνι. Ο Φάρος της Αλεξάνδρειας αποτελεί ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου.
 - το **Μουσείο**, ένα οικοδομικό συγκρότημα αφιερωμένο στις Μούσες, όπου συγκεντρώνονταν πνευματικοί άνθρωποι και το οποίο περιλάμβανε Βοτανικό και ζωολογικό κήπο, καθώς και χώρους για αστρονομικές μελέτες.
 - η **Βιβλιοθήκη**, όπου εργάζονταν οι *γραμματικοί*, άνθρωποι με φιλολογική παιδεία που κατέγραφαν σε παπύρους -γραφική ύλη που αφθονούσε στην Αίγυπτο- και σχολίαζαν τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων – υπολογίζεται ως τα χειρόγραφα της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας έφταναν το μισό εκατομμύριο.

β) Η Αντιόχεια

Ίδρυση: Ίδρύθηκε από τον βασιλιά της Συρίας Σέλευκο το 300 π.Χ. στον Ορόντη ποταμό.

Πολεοδομική οργάνωση: Η πόλη ήταν διαιρεμένη σε τέσσερις συνοικισμούς (*Τετράπολις*), καθένας από τους οποίους είχε δική του οχύρωση, ενώ όλη η πόλη περιβαλλόταν από ενιαίο τείχος και ήταν εξωραϊσμένη με λαμπρά οικοδομήματα και αγάλματα.

Ανάπτυξη: Ο πολυεθνικός χαρακτήρας της πόλης, που ο αρχικός της πληθυσμός, αποτελούμενος από Μακεδόνες, Κρήτες, Αθηναίους και Κυπρίους, ενισχύθηκε με την προσέλευση διαφόρων ασιατικών λαών, συνέβαλε στη βαθμιαία μεταβολή της σε πολυπολιτισμικό κέντρο.

γ) Η Πέργαμος

Ιστορία: Η πόλη που υπήρξε πρωτεύουσα του κράτους των Ατταλιδών στη Μ.Ασία εξελίχθηκε σε σπουδαίο κέντρο όταν ο Φιλέταιρος, θησαυροφύλακας του βασιλιά της Θράκης Λυσίμαχου, αποστάτησε με τη βοήθεια του Σέλευκου. Κατόπιν οι διάδοχοί του και κυρίως ο Άτταλος Α' επέκτειναν την εξουσία τους και ανεξαρτητοποιήθηκαν από τους Σελευκίδες.

Πολεοδομική οργάνωση: Η πόλη της Περγάμου ήταν χτισμένη σε οχυρωμένη ακρόπολη και διαρθρωνόταν σε τρεις εξώστες.

Σημαντικά οικοδομήματα: Η πόλη της Περγάμου ήταν φημισμένη για:

- τη **Βιβλιοθήκη** της, όπου είχαν συγκεντρωθεί διακόσιες χιλιάδες περίπου χειρόγραφα, γραμμένα κυρίως σε *περγαμινή*.
- τον **Βωμό ίου Διός**, ένα αρχιτεκτόνημα μεγάλων διαστάσεων, που κατασκευάστηκε σε ανάμνηση της απόκρουσης των Γαλατών από τους Περγαμηνούς.

Επιτεύγματα των Περγαμηνών: Στους Περγαμηνούς αποδίδονται:

- η ανακάλυψη της περγαμινής, μιας νέας γραφικής ύλης που προέρχεται από την επεξεργασία του εμβρύου της κατσίκας.
- η ιδέα της δημιουργίας Μουσείου, ενός οικοδομήματος που είχε την ίδια λειτουργία με τα σύγχρονα μουσεία.

2.2 Η ΓΛΩΣΣΑ

Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε όχι μόνο από τους Έλληνες, αλλά και από τους εξελληνισμένους γηγενείς η **Κοινή Ελληνική** γλώσσα ή απλώς **Κοινή**, η οποία:

- δημιουργήθηκε από την ανάγκη των Ελλήνων να επικοινωνήσουν με ευκολία τόσο μεταξύ τους όσο και με τους γηγενείς.
- διαμορφώθηκε στον χώρο της Ανατολής από τη συγχώνευση των ελληνικών διαλέκτων - τη βάση της αποτέλεσε η αττική διάλεκτος -, με τρόπο που οδήγησε στην επικράτηση των απλούστερων διαλεκτικών ιδιομορφιών.
- αποτέλεσε ένα ενιαίο γλωσσικό σύστημα γραπτής και προφορικής επικοινωνίας - χρησιμοποιήθηκε τόσο από τον λαό όσο και από τους συγγραφείς.
- αποτέλεσε όργανο διάδοσης των κηρυγμάτων του χριστιανισμού.

2.3. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Στον ελληνιστικό κόσμο η θρησκεία διαμορφώθηκε από:

α) την ανάμιξη των θρησκευτικών πεποιθήσεων των Ελλήνων και των λαών της Ανατολής

β) την παράλληλη εμφάνιση νέων λατρειών (**θρησκευτικός συγκρητισμός**).

- Οι **λόγοι** που συνέβαλαν στη διαμόρφωση νέων θρησκευτικών πεποιθήσεων δεν ήταν καθαρά πνευματικοί, αλλά περισσότερο:
 - > **πολιτικοί** : οι Βασιλείς, για να γίνουν αποδεκτοί από τους υπηκόους τους και να εδραιώσουν έτσι την κυριαρχία τους, συνεργάστηκαν με τα τοπικά ιερατεία και υιοθέτησαν τοπικές λατρείες.
 - > **κοινωνικοί** : οι νέες συνθήκες της ζωής είχαν δημιουργήσει ένα κλίμα αβεβαιότητας, που οδήγησε τους απλούς πολίτες στην αναζήτηση έντονων συγκινήσεων μέσω της θρησκείας και στην καλλιέργεια της ελπίδας για μια καλύτερη «ζωή» μετά τον θάνατο.
- Έτσι, η θρησκεία του ελληνιστικού κόσμου χαρακτηρίστηκε από:
 - **την επικράτηση λατρειών με μυστηριακό χαρακτήρα** (Ελευσίνια Μυστήρια, Διονυσιακές τελετές, μυστήρια της Ίσιδας, του Μίθρα, της Κυβέλης).
 - **τη δημιουργία νέων λατρειών**, όπως αυτή του Σάραπη, θεού αντίστοιχου με τον Πλούτωνα αλλά με ιδιότητες και άλλων θεών του ολυμπιακού δωδεκάθεου - η λατρεία αυτή, την οποία επέβαλε στην Αίγυπτο ο Πτολεμαίος, διαδόθηκε σταδιακά και σε πολλές περιοχές του ελλαδικού χώρου.

2.4. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Γενικές παρατηρήσεις:

- Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους σημειώνεται για πρώτη φορά μαζική παραγωγή Βιβλίων:
 - Λόγοι:**
 - > η διάδοση και την ευρεία χρήση γραφικής ύλης όπως ο πάπυρος και η περγαμηνή.
 - > η δημιουργία πνευματικών κέντρων όπως οι Βιβλιοθήκες της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου.
- Παρά, όμως, τη μαζική παραγωγή βιβλίων, οι πνευματικοί άνθρωποι της εποχής ασχολήθηκαν κυρίως με:
 - > τη συγγραφή έργων που μιμούνταν τα έργα της κλασικής εποχής.
 - > τη συγκέντρωση, την αντιγραφή και τον σχολιασμό του έργου συγγραφέων παλιότερων εποχών - την εργασία αυτή επιμελούνταν οι **γραμματικοί** στις βιβλιοθήκες.
- **Η ποίηση**
 - Σε γενικά πλαίσια η ποίηση των ελληνιστικών χρόνων χαρακτηρίζεται από έλλειψη πρωτοτυπίας και έμπνευσης:
 - Λόγοι:**
 - > πολλοί ποιητές ήταν πληρωμένοι κόλακες των ισχυρών Βασιλέων, τους οποίους υμνούσαν στα έργα τους (π.χ. ο Καλλίμαχος στην Αλεξάνδρεια).
 - > κάποιοι ποιητές μιμήθηκαν παλαιότερα ποιητικά είδη, όπως, για παράδειγμα, ο Απολλώνιος ο Ρόδιος που στο έργο του *Αργοναυτικά* αναφέρεται στην αργοναυτική εκστρατεία μιμούμενος το ηρωικό έπος.
 - Υπάρχουν, ωστόσο, και ορισμένα πρωτότυπα δημιουργήματα όπως:

- τα *Ειδύλλια* του **Θεόκριτου**, έργο χαρακτηριστικό ενός νέου είδους ποίησης, της βουκολικής.
- οι *Μίμοι* του **Ηρόνδα**, ένα καινούριο ποιητικό είδος με σατιρικό λόγο.
- τα *επιγράμματα*.
- τα έργα της *νέας κωμωδίας*, θέμα των οποίων ήταν ο καθημερινός άνθρωπος με τα ελαττώματά του - κυριότερος εκπρόσωπος της νέας κωμωδίας ήταν ο **Μένανδρος**.

➤ **Η ιστοριογραφία**

- Κυριότερος εκπρόσωπος της ιστοριογραφίας των ελληνιστικών χρόνων ήταν ο **Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης**, ο οποίος:
 - > έζησε τους χρόνους της ρωμαϊκής επέκτασης.
 - > ευρισκόμενος ως όμηρος στη Ρώμη, συναναστράφηκε με πρόσωπα του κύκλου των Σκιπώνων.
 - > συνέγραψε την ιστορία της εποχής του, στην οποία προσπάθησε να εξηγήσει τους λόγους της επικράτησης των Ρωμαίων.

➤ **Η φιλοσοφία**

- **Κυριότερο κέντρο** της φιλοσοφίας κατά τους ελληνιστικούς χρόνους εξακολουθεί να αποτελεί η Αθήνα παρά την οικονομική και πολιτική της παρακμή.
- **Βασικό χαρακτηριστικό** της φιλοσοφικής σκέψης την περίοδο αυτή αποτελεί η επικέντρωσή της σε προβλήματα που αφορούσαν τη ζωή του ανθρώπου έτσι η φιλοσοφία απέκτησε ηθικό και πρακτικό περιεχόμενο.
- **Οι φιλοσοφικές σχολές** που λειτουργούσαν στην Αθήνα ήταν:
 - > η **Ακαδημία** του Πλάτωνα.
 - > το **Λύκειο** του Αριστοτέλη.
 - > η **Ποικίλη Στοά** στην αρχαία αγορά, όπου είχε την έδρα του ο **Ζήνωνας**, εισηγητής της **στωικής φιλοσοφίας**, που δίδασκε ότι:
 - η ζωή έχει μικρή αξία, γι' αυτό ο άνθρωπος πρέπει να είναι αυτάρκης και εγκρατής.
 - η ευτυχία δεν εξαρτάται από τα επίγεια.
 - > ο **Κήπος**, όπου είχε την έδρα του ο **Επίκουρος**, που δίδασκε ότι
 - η γνώση της φύσης βοηθά τον άνθρωπο να απαλλαγεί από τον φόβο και να εξασφαλίσει την ψυχική ηρεμία.
 - ο άνθρωπος μπορεί να οδηγηθεί στην ευτυχία κυρίως με την πνευματική απόλαυση.

2.5. ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους συστηματοποιήθηκε η ταξινόμηση της γνώσης, που ξεκίνησε τον 4ο αιώνα π.Χ. από τον Αριστοτέλη - προς την κατεύθυνση αυτή συνέβαλε η εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου που είχε και τον χαρακτήρα ένοπλης εξερεύνησης. Έτσι, αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα οι παρακάτω επιστήμες.

α) Η γεωγραφία

Η ανακάλυψη νέων, άγνωστων μέχρι τότε στους Έλληνες, περιοχών διεύρυνε τις γεωγραφικές γνώσεις. Προς την κατεύθυνση αυτή συνέβαλαν:

- ο **Νέαρχος**, στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου, που πραγματοποίησε και περιέγραψε τον παράπλου των ακτών του Ινδικού Ωκεανού.
- ο **Πυθέας ο Μασσαλιώτης**, που έφτασε μέχρι το βορειότερο άκρο της Αγγλίας.
- ο **Ερατοσθένης**, που κατασκεύασε έναν παγκόσμιο χάρτη βασιζόμενος σε πληροφορίες άλλων και σε δικές του έρευνες.

β) Η αστρονομία

Λόγοι εξέλιξης της αστρονομίας:

- > η συστηματική μελέτη των γνώσεων των λαών της Μεσοποταμίας για τα αστέρια.
- > οι θεωρίες του **Αρίσταρχου ίου Σάμιου**, που πρώτος έκανε λόγο για τη σφαιρικότητα της Γης και τη διπλή κίνηση της, γύρω από τον άξονα της και γύρω από τον Ήλιο

γ) Τα μαθηματικά

- Ιδιαίτερη πρόοδος σημειώθηκε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους στον τομέα των μαθηματικών, που σημαντικό κέντρο ανάπτυξης τους ήταν η Αλεξάνδρεια.
- Ο σπουδαιότερος μαθηματικός των ελληνιστικών χρόνων ήταν ο **Ευκλείδης**, γνωστός από το έργο του **Στοιχεία**, το πιο διαδεδομένο βιβλίο μετά την Αγία Γραφή.

δ) Οι φυσικές επιστήμες

- Οι φυσικές επιστήμες καλλιεργήθηκαν από τον **Αρχιμήδη τον Συρακούσιο**, ο οποίος ασχολήθηκε με θέματα όπως το ειδικό βάρος των σωμάτων, οι μοχλοί, τα κάτοπτρα κ.ά.

ε) Οι φυσιογνωστικές επιστήμες

- Κέντρο ανάπτυξης των φυσιογνωστικών επιστημών ήταν η Αλεξάνδρεια, όπου στον ζωολογικό και βοτανικό κήπο που υπήρχε κοντά στα ανάκτορα πολλοί ερευνητές μελετούσαν ζώα και φυτά.

στ) Η βιολογία

- Στην πρόοδο της βιολογίας συνέβαλε ο **Ηρόφιλος** από την Αλεξάνδρεια, ο οποίος διεξήγαγε έρευνες για το νευρικό σύστημα και την κυκλοφορία του αίματος.

ζ) Η ιατρική

- Η ιατρική, που είχε τις βάσεις της στη διδασκαλία του Ιπποκράτη (5ος αιώνας π.Χ.), εξελίχθηκε προς νέες κατευθύνσεις.
- Σημαντική σε αυτό τον τομέα ήταν η συμβολή του **Γαληνού** από την Πέργαμο, που τον 2ο αιώνα μ.Χ. προχώρησε στη συστηματοποίηση των ιατρικών γνώσεων.

2.6. ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ

Γενικά χαρακτηριστικά

- Η ελληνιστική τέχνη αντικατοπτρίζει τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής και μέσα από νέες μορφές και διαφορετικό περιεχόμενο συνεχίζει την παράδοση της κλασικής περιόδου.
- **Σκοπός των καλλιτεχνών** της εποχής αυτής ήταν:
 - > να προκαλέσουν θαυμασμό και κατάπληξη με τα έργα τους.
 - > να προβάλουν μέσω της τέχνης τα ανθρώπινα συναισθήματα.
- Όσον αφορά τα καλλιτεχνικά κέντρα ελληνιστικού κόσμου, αυτά συνεχίζουν να βρίσκονται στην κυρίως Ελλάδα, ενώ νέα κέντρα θεωρούνται η Ρόδος και η Πέργαμος, όπου λειτούργησαν τοπικές καλλιτεχνικές σχολές.
- **Η αρχιτεκτονική**
 - Κύριο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής αρχιτεκτονικής ήταν ο κοσμικός της χαρακτήρας.

- Έτσι, την εποχή αυτή:
 - > περιορίστηκαν οι ναϊκές κατασκευές και οικοδομήθηκαν κτίρια μεγάλων διαστάσεων και με πληθωρική διακόσμηση, που πρόβαλλαν το μεγαλείο των βασιλέων και εξυπηρετούσαν πρακτικούς σκοπούς (ανάκτορα, αγορές, γυμνάσια, στοές κ.λπ.).
 - > το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην κατασκευή μεγάλων και πολυτελών κατοικιών.

➤ **Η πλαστική**

- Σε αντίθεση με την ηρεμία και την εξιδανικευμένη απόδοση των αισθημάτων που εξέφραζαν τα έργα της κλασικής περιόδου, τα έργα των ελληνιστικών χρόνων εξωτερικεύουν τον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου μέσω των έντονων κινήσεων και εκφράσεων στα πρόσωπα των γλυπτών μορφών.
- Χαρακτηριστικά δείγματα της ελληνιστικής πλαστικής αποτελούν:
 - > το σύμπλεγμα του Λαοκόοντα.
 - > ο «θνήσκων» Γαλάτης
 - > η Νίκη της Σαμοθράκης.
 - > το σύμπλεγμα της Αφροδίτης και του Πάνα.
 - > τα γλυπτά του βωμού του Διός στην Πέργαμο.

➤ **Η ζωγραφική**

- Η ζωγραφική των ελληνιστικών χρόνων έφτασε σε υψηλό επίπεδο κυρίως με την τεχνική του ψηφιδωτού.
- Χαρακτηριστικά δείγματα ψηφιδωτών συνθέσεων της εποχής αυτής έχουν βρεθεί σε οικίες της Πέλλας, της Δήλου, της Ρόδου κ.ά.

➤ **Η μεταλλοτεχνία**

- Η προτίμηση των ηγεμόνων και της αστικής κοινωνίας των ελληνιστικών χρόνων για τα πολύτιμα μέταλλα οδήγησε στην ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας.
- Κυρίως κατασκευάζονταν:
 - > αργυρά και χρυσά αγγεία.
 - > κοσμήματα σε μεγάλη ποικιλία.
 - > χρυσά στεφάνια που μιμούνται φύλλωμα δάφνης, μυρτιάς και βελανιδιάς.

➤ **Η υαλουργία**

Προς το τέλος της ελληνιστικής περιόδου σημειώνεται ανάπτυξη της υαλουργίας κυρίως με την τεχνική του «φυσητού» γυαλιού, που αντικατέστησε το θολό, χρωματιστό γυαλί το οποίο χρησιμοποιούνταν ως τότε στην κατασκευή αρωματοδοχείων ή ως ένθετο υλικό για τη διακόσμηση διαφόρων αντικειμένων.